

**МОНГОЛЫН ИРГЭНИЙ НИЙГМИЙН ХӨГЖЛИЙН СОРИЛТ БЭРХШЭЭЛ,
БОЛОМЖ НӨХЦӨЛ****Д.Мягмарсүрэн**

ШУТИС, Хүний нөөцийн захирал, доктор, дэд профессор

Я.Төгөлдөр

ШУТИС, БУХС, Нийгмийн ухааны салбарын эрхлэгч, дэд профессор

Түлхүүр үг: Төрийн бус байгууллага, улс төрийн хөдөлгөөн, институционал өөрчлөлт, посткоммунист нийгэм, эрх зүйн институцичлал, иргэний оролцоо.

Хураангуй:

Энэхүү илтгэлээр өнгөрсөн 30 гаруй жилийн хугацаанд Монгол дахь иргэний нийгмийн хөгжил төлөвшлийн үе шатыг үечлэн тоймлон тодорхойлоход чиглэв. Ардчилсан шинэчлэл, зах зээлийн харилцааны хосолмол шилжилт хийсэн хагас жарны хугацаанд посткоммунист монголын нийгэм, соёлын өвөрмөц орчинд иргэний нийгэм бүрэлдэхэд ямар сорилт бэрхшээлийг туулж байгааг авч үзлээ. Ардчилсан улс төрийн шинэтгэл, зах зээлийн эдийн засаг, эрх зүйн салбарын шинэтгэл, уул уурхай, олборлох салбарын гэнэтийн өсөлт ба бууралт, монголын уламжлалт ахуй соёл, мэдээллийн технологийн дэвшил, даяаршил зэрэг гадаад, дотоод хүчин зүйлс Монгол төрхөт иргэн хөгжихөд ямар бололцоо нөхцөл олгож буйг авч үзсэн болно.

Иргэний нийгмийн тухай үндсэн ойлголт, үзэл санаа

Иргэний нийгэм /Social society/ хэмээх нэр томъёог Английн философич А.Фергюсон 1767 онд “*An Essay on the History of Civil Society*” бүтээлдээ хэрэглэж эхэлснээр нийгмийн ухаанд эргэлтэд анх орсон ажээ. Улмаар иргэний нийгмийн үзэл санааг Ж.Локк, Ш.Л.Монтескье, С.Пуфендорф, И.Кант, Ф.Гегель зэрэг өрнөдийн сэтгэгчид боловсруулсан.

Төрийн бүтцээс иргэний нийгмийн ялгарах тал бол иргэний нийгэм нь эрх чөлөөтэй, тэгш эрхтэй хамтран хоршигчдын өрсөлдөөнт, эв нэгдэлт харилцаа нь төр лугаа адил босоо, угсраа биш, харин эсрэгээрээ хэвтээ, зэрэгцээ хэлхээ холбоонд суурилдагт оршино¹. Эдүгээ энэ ойлголтыг тодорхойлсон олон янзын онолын баримтлалууд бий бөгөөд иргэний нийгмийн тухай тэдгээр тодорхойлолтод ерөнхий төстэй талууд байх боловч төгс нарийн нэгдсэн ойлголцолд хүрсэн нь бага юм. Тухайлбал, зарим тодорхойлолт нь иргэний нийгмийн тодорхой хэсэг шинж чанарыг онцлоод бусдыг орхигдуулдаг бол зарим нь төрийн эрх мэдэл, улс төр, иргэний хүний эрх чөлөөний тал дээр илүүтэй анхааран тодорхойлж, үлдсэн хэсэг нь нийгмийн хөрөнгө, нэгдэл нягтрал болоод эдийн засгийн үүрэг функцийн асуудалд илүү ач холбогдол өгдөг байх жишээтэй. Эдгээр үзэл хандлага нь бие биенээ нөхдөг ба онол, зарчим гэхээс илүү бодлогын хэрэгжилт, онцолж буй зүйл, тайлбарлалын асуудал дээр ялгаатай төдий юм².

¹ Монгол дахь иргэний нийгмийн төлөвшлийн философи, улс төр, эрх зүйн асуудал. ШУА-ийн Философи, социологи, эрхийн хүрээлэн. Уб., 2014. Х-6

² Монгол дахь иргэний нийгмийн төлөвшлийн философи, улс төр, эрх зүйн асуудал. ШУА-ийн Философи, социологи, эрхийн хүрээлэн. Уб., 2014. Х-40-41

Улс төрийн философич Эрнест Геллнер иргэний нийгмийг төр, зах зээлийн хооронд оршин нийгмийн хүрээ, төр хийгээд зах зээлийн аль алиныг хангалттай хянаж чадах бамбай бүс, тиймээс аль нэгнийг хүчирхэг, хэт давуу болохоос сэргийлж байдаг гэж үзжээ³.

Нийгмийн тогтолцооны тоглогчдыг эрдэмтэн судлаачид янз бүрээр ангилан хуваасан нь бий. Тэдгээр институциудын харилцаа, түвшинг авч үзсэн үзэл баримтлал, онолуудад иргэний нийгмийн эзлэх байр суурийг тодотгосон үзэл санаа цөөнгүй. Тухайлбал, Ж.Рокамора зэрэг судлаачид өөр хоорондоо харилцан хамаарал бүхий 4 түвшинд нийгмийн институцийг ангилсан байна.

- Төр
- Улс төрийн нийгэм
- Иргэний нийгэм
- Олон улсын тоглогчид гэж хуваасан байна.⁴

Дээрх болон бусад онол, үзэл баримтлалууд дахь нийтлэг санаа нь иргэний нийгэм харьцангуй бие даасан бөгөөд нийгмийн бусад тоглогчидтой харилцан үйлчилж байдаг аливаа ардчилсан тогтолцоон дахь чухал тоглогч байдаг.

Иргэний нийгмийн талаарх орчин үеийн онол, үзэл баримтлалыг үндсэн дөрвөн загварт хувааж үзэх хандлага нийтлэг байна. Үүнд:

1. Коммунитарин загвар буюу иргэдийг нийгэмшүүлэх, эв нэгдлийг бэхжүүлэх зэргээр нийгмийн капиталыг нэмэгдүүлэхэд иргэний нийгмийн сайн дурын нийгэмлэг холбоодын чиг үүргийг авч үздэг. Гол төлөөлөгч А.Макинтайр, М.Уолцер, Амитай Этциони, Р.Патнам, Ж.Коулман
2. Иргэдийн улс төрийн оролцооны загварыг чухалчлан хөнддөг “Ардчилсан загвар” нь төрөөс бие дааж зохион байгуулалтад орж, иргэдийн улс төрийн эрх, иргэний үндсэн эрхийг хэрэгжүүлэхэд анхаарал хандуулдагаараа онцлог
3. Либерал хувилбар. Төрийн оролцоогүй төвлөрсөн улс төрийн эрх мэдлээс заан чиглүүлдэггүй бие даасан байгууллагуудын хэлбэрээр орших нь иргэний нийгмийн суурь үндэс болох тухай санааг германы социологич Р.Дарендорф дэвшүүлжээ. Түүний бодлоор улс төрийн ардчилал, чөлөөт зах зээлийн эдийн засаг, иргэний нийгэм гэсэн гурван тулгуур дээр эрх чөлөө оршдог⁵ ажээ.
4. Юрген Хабермасын дискурс-онолын хандлага. Иргэний нийгэм нь аяндаа бий болсон нийгэмлэг, байгууллага, хөдөлгөөнүүдээс бүрэлдэх бөгөөд чухамхүү янз бүрийн түвшний олон ургальч хэлэлцүүлэг, мэдээлэл харилцааны үр дүнд улс төрийн үйл явц, хууль эрхийн төгөлдөржилт, эрүүл иргэний нийгэм төлөвшин хөгждөг болохыг задлан шинжилсэн.

Онолын шинжтэй олон ойлголт, тодорхойлолтыг нэгтгэн, эмпирик түвшинд судалгаа хийх зорилгоор нилээн оновчтой тодорхойлолт гаргах оролдлогыг CIVICUS буюу Иргэний оролцоог дэмжих дэлхийн холбоо хийсэн байдаг. “Иргэний нийгэм бол гэр бүл, төр, зах зээл зэргээс гадуур оршдог иргэдийн эвсэлдэн нэгдэж, нийтлэг эрх ашгийнхаа төлөө үйл ажиллагаа явуулдаг талбар” гэсэн тодорхойлолтыг олон улсын байгууллага иргэний нийгмийн индекс боловсруулахдаа баримталдаг. Энэхүү өгүүлэл нь уг тодорхойлолтын хүрээнд Монголын иргэний нийгэм, түүний хөгжил төлөвшлийг үечлэн хувааж, тулгарч буй, сорилт бэрхшээлийг задлан шинжлэх юм.

³ Ernest Gellner, *Conditions of Liberty: Civil Society and Its Rivals*. Penguin Books, 1996. p-34

⁴ Emma Porio *Civil Society and Democratization in Asia: Prospects and Challenges in the New Millennium* New challenges for development and modernization: ..., 2002 https://www.academia.edu/1000929/Civil_Society_and_Democratization_in_Asia_Prospects_and_Challenges_in_the_New_Millennium

⁵ Ralf Dahrendorf *Reflections on the revolution in Europe: in a letter intended to have been sent to a gentleman in Warsaw*, 1990. 154p

Орчин үед иргэний нийгмийн талаарх тоон мэдээлэл, мэдээллийн хүртээмж сайжирч байгаа тул түүнийг хэмжих шалгуур үзүүлэлтүүд улам бүр нэмэгдэж байна. Тухайбал, улс орнуудын иргэний нийгмийн талаарх тоон өгөгдөлд тулгуурлан үр дүнгээ нийтэлдэг судалгааны дараах гол тайлангуудыг дурдаж болно. Үүнд:

1. The Global Civil Society Index developed by the Coparative Nonprofit Sector Project at Johns Hopkins University (<http://www.jhu.edu>), 40 гаруй орны ашгийн бус байгууллагын хамрах хүрээ, эдийн засгийн хувь нэмэр зэрэгт шинжилгээ хийдэг.
2. The Civil Society Strength Index developed on the basis of the CIVICUS Civil Society Index data, (www.civicus.org), 50 гаруй орны иргэний нийгмийн байдлыг үнэлгээний оролцооны арга болон холимог олон аргуудыг ашигладаг.
3. LSE's Global Civil Society Index, which measures the extent to which a country's civil society participates in global civil society, (<http://www.lse.ac.uk/Depts/global/researchgcspub.htm>), Лондонгийн Эдийн засгийн сургуулиас хэвлэдэг, жил бүрийн дэлхийн иргэний нийгэмд тулгарч буй сорилтуудын талаар нийтэлдэг.
4. USAID's NGO Sustainability Index for post-Communist Europe and Eurasia, a (http://www.usaid.gov/locations/europe_eurasia/dem_gov/ngoindex/), 1998 оноос хойш жил бүр тухайн бүс нутаг дахь ТББ-ын салбарын тогтвортой байдалд үнэлгээ хийдэг.
5. ARVIN Tool (<http://lnweb18.worldbank.org/ESSD/>) Дэлхий банкны боловсруулсан, Иргэний оролцоог хангах таатай орчныг үнэлэх зорилготой судалгаа.
6. World Value Survey (<http://www.worldvaluessurvey.org/>) Pippa Norris' Social Capital Index, олон улсын олон нийтийн санал бодлыг тандсан иргэний оролцооны талаарх асуултууд багтаасан томоохон судалгаа. Уг судалгааны мэдээлэл нь иргэний нийгэм, нийгмийн капиталын талаарх олон тооны үндэстэн дамнасан индексүүдийн үндэс суурь болдог.

Гэхдээ эдгээр судалгаанууд мэдээлэл цуглуулах түүврийн эх олонлог, эх сурвалжийн найдвартай байдал, үзэл баримтлал ба үзүүлэлтийн хоорондын ялгаатай талуудтай тул улс орнуудыг аль нэг судалгааны индексийн үзүүлэлтээр туйлын эрэмбээр авч үзэх нь учир дутагдалтай болохыг дурдах нь зүйтэй юм.

Иргэний нийгмийг хэмжих үзүүлэлтүүд, индексүүд нь судалгааны шинэ салбар хэвээр байна. Цаашид судлаачдын үзэж байгаагаар иргэний нийгмийн талаарх судалгааны чиглэл нь түүний хөгжил, өөрчлөлтөд чиглэсэн дараах чиглэлд хандаж буйг тэмдэглэсэн байна⁶.

- *Нэгд*, одоо байгаа индексүүд нь ЭЗХАХБ-ын төлөөллөөс бүрдсэн 50 улс орнуудаас хүрээгээ тэлж, дэлхийн улс орнуудыг төлөөлөх илүү том өгөгдлийг хамарсан байх нь чухал хэвээр байна.

- *Хоёрт*, иргэний нийгмийн талаарх соёлын хэмжүүр юм. Соёлын хэмжүүр нь үзэл баримтлалын хувьд ч эмпирикийн хувьд ч хөгжөөгүй хэвээр байна. Энэ үзүүлэлтээр иргэний нийгэм нь хэрхэн итгэл үнэмшил, үнэт зүйлс, ашиг сонирхлынхоо хувьд ялгаатай байдаг вэ? гэсэн асуултад хариу өгөхөд чухал юм.

- *Гуравт*, иргэний нийгмийн индексийг боловсруулагчид нь үндсэн онолын үзэл баримтлалд илүү анхаарал хандуулахыг чухалчилж байна. Иргэний нийгмийн тухай янз бүрийн ойлголтууд нь яагаад өөр өөр үзэгдэл, хэв шинжтэй болохыг авч үзэж, холбогдох салбаруудын уялдуулан тайлбарлах хэрэгтэйг онцолж байна.

Иргэний нийгмийн талаарх судалгааны ирээдүй нь тухайн улсын ардчиллын чанарт нөлөөлөх байр суурь, онцлогийг тодорхойлох судалгаа давамгайлах хандлага ажиглагдаж, дэлхийн улс орнуудын судлаачдын хамтын оролцоо чухлыг онцолж

---

⁶ V. Finn Heinrich. Civil society Indicators and Indexes. Transparency International, Melville, 2010. 379 p

байгаа нь монгол судлаачдын хувьд ч хамааралтай болохыг дээрх судалгааны дүгнэлтүүд харуулж байна.

Монголын иргэний нийгмийн хөгжлийн үе шат

Монгол дахь иргэний нийгмийн хөгжил, төлөвшлийн тухай гадаад, дотоодын судлаачдын цөөнгүй судалгаа шинжилгээний өгүүлэл, нийтлэл буй бөгөөд иргэний нийгмийн хөгжлийг янз бүрийн шалгуур нөхцөлөөр хуваан үечилсэн байна. Тухайлбал, философич Д.Чулуунжав, Д.Дашпүрэв, Г.Чулуунбаатар зэрэг судлаачид өөрсдийн саналаа дэвшүүлсэн нь бий.

Энэхүү илтгэлд ардчилсан хөгжлийн 30 жилийн хугацаан дахь Монголын иргэний нийгмийн хөгжлийг үечлэх тухайд зохиогчид дараах саналыг дэвшүүлж байна. Энэхүү үе шатыг ангилан зааглахдаа шинэ тутам бүрэлдэн төлөвшиж буй иргэний нийгэмд хууль, эрх зүйн институцилал, ардчилсан шилжилтийн үе дэх улс төрийн соёлын өөрчлөлт, улс төрийн тогтолцоо ялангуяа сонгууль, улс төрийн намуудын төлөвшилд гарч буй чиг хандлага, иргэдийн улс төрийн оролцооны арга барил, иргэний нийгэм дэх эдийн засгийн хөшүүрэг зэрэг гарч буй өөрчлөлт зэрэг хүчин зүйлийг баримжаалан хуваасан болно.

Монголын иргэний нийгмийн хөгжлийн үечлэх гол шалгуур, тэдгээрийн онцлог ялгааг хүснэгтээр үзүүлбэл:

Хөгжлийн үечлэл /оноор/	Үйл ажиллагааны хэлбэр	Үйл ажиллагааны гол чиглэл	Оролцооны хэлбэр	Хууль эрх зүйн орчин	Санхүү эдийн засгийн хөшүүрэг
1989-1992	Улс төрийн ардчилсан хөдөлгөөн	Улс төрийн реформ, эрх чөлөө, ардчилал, либерал үзэл баримтлал	Жагсаал цуглаан өлсгөлөн, чөлөөт хэвлэл	Шилжилтийн үеийн хууль эрх зүйн орчин зохицуулалт	ОУ-ын байгууллага, иргэдийн идэвхи хандив
1992-1997	Олон нийтийн байгууллага, хөдөлгөөн	Хүний эрх, шашны эрх чөлөө	Жагсаал цуглаан өлсгөлөн, Хувийн мэдээллийн хэрэгслүүд	Үндсэн хууль, ТББ-ийн тухай хууль, жагсаал цуглааны хууль, өмч хувьчлах шийдвэр	ОУБ, төрийн санхүүжилт, гадаадын шашны байгууллагууд
1998-2006	ТББ, ОНБ, Иргэний хөдөлгөөнүүд,	Нийгмийн халамж үйлчилгээ, төрийн оролцоог хумих	Хэвлэл мэдээлэл, радикал жагсаал цуглаан	Хэвлэл мэдээллийн эрх чөлөөний тухай хууль, төр иргэний түншлэлийн хөтөлбөр	ОУБ, ЗГ, хувийн хэвшил
2007-2012	Байгаль орчны	Хэвлэл мэдээллийн	Радикал, оролцооны	Иргэний танхим, орон	ОУБ, ҮД корпорациуд,

	хөдөлгөөнүүд, олон нийтийн хамарсан үймээн	эрх чөлөө, Баялгийн хуваарилалтад тавих хяналт, төсөвт иргэдийн оролцоо	хэлбэрүүд, жагсаал цуглаан, интернет талбар	нутгийн хөгжлийн сан, Газар өмчлэх тухай хууль, төр-хувийн хэвшлийн түншлэлийн талаарх бодлого	гадаад ил далд, санхүүжилт, нам, хувийн хэвшил
2013-2019	Улс төржсөн захиалгат хөдөлгөөн, хэт үндсэрхэг хөдөлгөөн, цөөнхийн эрх, жендерийн эрх тэгш байдал	Ил тод нээлттэй байдал, хэвлэлийн эрх чөлөө, нийгмийн эгэх хариуцлага, амьдрах орчин нөхцөл, иргэдийн сайн дурын үйл ажиллагаа	Нийгмийн сүлжээний хөдөлгөөн, радикал хөдөлгөөн, захиалгат жагсаал, орон нутгийн гэрээ	Шилэн данс, Зөвлөлдөх санал асуулгын хууль	ОУБ, Улс төр-бизнесийн бүлэглэл, улс төрийн нам, улс төрчид,
2020 оноос хойш	Залуучуудын санаачилгат хөдөлгөөн, нийгмийн сүлжээний санаачлагууд	Засгийн бодлого, нийгмийн сайн дурын үйл ажиллагаа, бүх нийтийн санал асуулга	Нийгмийн сүлжээ, тайван жагсаал цуглаан	Үндсэн хуулийн өөрчлөлт, нам, иргэний байгууллагын шинэ хуулийн санаачилга	Улс төрийн нам, гадаадын сонирхогч талууд

Дээрх шалгуур үзүүлэлтийн хүрээнд дараах 6 үе шатад хувааж үзлээ.

1. Улс төр-иргэний хөдөлгөөн бүрэлдэх үе шат (1989-1992)

Энэ үе шатын онцлог нь анхны ардчилсан улс төрийн өөрчлөлтийг санаачлан, гардан хэрэгжүүлэгч бүлгэм, клубууд байгуулагдаж, улмаар улс төрийн нам болон өргөжив. Чөлөөт хэвлэл, улс төрийн шинэ тутам хөдөлгөөнүүд олон улсын доноруудын дэмжлэгтэйгээр хөл дээрээ тэнцэж эхэлсэн юм. Иргэний нийгмийн чухал хөшүүрэг болох хувийн өмчийг бий болгох зорилгоор хувьчлалыг эхлүүлэв.

2. Иргэний эрүүл нийгэм бүрдүүлэх хүчин чармайлт (1992-1997)

Ардчилсан шинэ Үндсэн хуулинд иргэний нийгэм байгуулах явдлыг Монголчуудын эрхэм зорилго болгон дэвшүүлэв. Иргэний нийгмийн байгууллагын хууль эрх зүйн зохицуулалт боловсронгуй болж, олон улсын донор байгууллагуудын дэмжлэгтэй төдийгүй дотоодын иргэний нийгмийн байгууллагууд улс төрийн төдийгүй ардчиллын суурь зарчим болох хүний эрх, эрх чөлөө, иргэдийн оролцоог хамгаалах, нийгмийн үйлчилгээ үзүүлэх чиглэлээр идэвхитэй ажиллаж, шашны сүм хийд, чөлөөт хэвлэл мэдээллийн байгууллагууд цэцэглэн хөгжив.

3. Иргэний нийгмийн улс төржсөн идэвхжилтийн үе (1998-2006)

Улс төрийн засаглалын түвшинд савалгаа доргио ихтэй он жилүүд байсан бөгөөд төрийн бодлого, үйл ажиллагааны алдаа дутагдал, засгийн газрын тогтворгүй байдал болон улс төрчдийн авилга хээл хахууль, хүнд суртлын улмаас улс төрийн хөдөлгөөнүүд, жирийн иргэдийн эсэргүүцэл тэмцэл ихээр гарав. Нөгөө талаас иргэний нийгэм, тэр дундаа чөлөөт хэвлэл мэдээллийн хэрэгсэл, ТББ-уудын үйл ажиллагааны цар хүрээ улам тэлж, Монголын нийгэмд эзлэх байр суурь нь өргөжин тэлсэн байна. Төрийн оролцоог хязгаарлах, хувийн өмчийн харилцааг бэхжүүлэхэд чиглэсэн либерал хандлагатай томоохон алхмууд хийгдсэн гэж дүгнэж болно.

4. Иргэний нийгэм дэх төрийн оролцооны өсөлтийн үе (2007-2012)

Уул уурхайн салбарын тэлэлттэй холбоотойгоор иргэний нийгмийн төлөвшилд шинэ сорилт тулгарах болсон бөгөөд байгал орчин, уламжлалт аж ахуйг хадгалах, хамгаалах зорилго санаархал бүхий иргэний нийгмийн байгууллагууд олноор байгуулагдаж, зарим нь радикал үйлдлүүд иргэний нийгэмд итгэх олон нийтийн байр суурийг эргэлзээнд оруулав. Байгалийн баялгийн орлогоос үүдэн төрийн эрх мэдэл аяндаа данхайж, улс төрийн намуудын бэлэн мөнгө, халамж амласан сонгуулийн өрсөлдөөн нь овоо торниод байсан иргэний нийгэмт хөгжлийг сульдаахад хүргэв.

5. Улс төржсөн ба дайжсан иргэний нийгмийн хуваагдал (2013-2019)

Баялгийн хараалын улмаас данхайж эхэлсэн төрийн оролцоог хязгаарлах, төсвийн хуваарилалтыг ил тод болгох, түүнд иргэдийг оролцоог хангах оролдлогууд хийгдэх болсон ч төрийн яам, агентлаг, албан хаагчийн тоо, авилгын хэмжээ буурсангүй. Иргэдийн улс төрийн сонгуулийн идэвхи буурч, улс төрөөс дайжин залхах үзэгдлийг сааруулах зорилгоор “зөвлөлдөх ардчилал”, иргэний танхим зэрэг ардчиллын механизмуудыг нэвтрүүлэхийг хичээв. Хэвлэл мэдээллийн салбарт нийгмийн сүлжээний эзлэх байр суурь эрс өссөн цаг үе байлаа.

6. Үндсэн хуулийн өөрчлөлтийн дараах иргэний нийгэм (2020 оноос хойш)

Монгол Улсын Үндсэн Хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах асуудлаар зөвлөлдөх санал асуулгын бэлтгэл ажлыг 2017 оноос эхэлж, иргэний нийгмийн төлөөллийг оролцуулсан хэлэлцүүлэг зохион байгуулж, иргэдээс ирүүлсэн 306 мянга гаруй, улс төрийн намууд, эрдэмтэн судлаачдаас ирүүлсэн 600 мянга гаруй санал авч, хэлэлцсэний эцэст 2019 онд нэмэлт өөрчлөлтийг баталсан. Ардчилсан шилжилт гацаанд орж, иргэний нийгмийн улс төрийн дайжилт явагдаж буй үед оролцооны шинэ механизмыг туршиж, иргэдийн идэвхи оролцоог сэргээсэн цаашид ч Монголын ардын эрхэт засгийг бэхжүүлэх томоохон алхам болсон уг үйл явдал болон судлаачдын Монголын иргэний нийгмийн хөгжлийг өөдрөгөөр харах эрэлхийлэл ба эрмэлзлээс үүдэн Үндсэн хуулийн өөрчлөлтөөр зааглан нэгэн үе шат болгон хуваахаар зориглов. Хэдийгээр шинэ үе шат маш богино хугацааг туулж буй ч иргэний нийгэмд шинэлэг гэмээр цөөнгүй үзэгдэл гарсныг дурьдах нь зүйтэй.

- Залуучуудын улс төрийн идэвх оролцооны өсөлт

Сүүлийн жилүүдэд Монголын залуучууд ялангуяа “Z generation” гэж нэрлэдэг 1995 оноос хойшхи залуучуудын улс төрийн идэвхи, оролцоо нэмэгдэж байгаа нь иргэний нийгмийн ирээдүйд бага боловч найдлага төрүүлж байна. Ард иргэдийн улс төрийн сонгуулийн идэвхи оролцоо сонгуулиас сонгуульд буурсан үзүүлэлттэй байгаа хэдий ч залуучуудын идэвхи харьцангуй нэмэгдэж байгааг тоо статистик харуулж байна. Тухайлбал, 2020 оны УИХ-ын сонгуулиар 18-25 насны залуучуудын 63% нь санал өгч өмнөх жилүүдэд байгаагүй өндөр ирцтэй оролцсон бол мөн оны 10 сард болсон ИТХ-ын сонгуульд дээрх насны залуучуудын ойролцоогоор 37.4% нь санал өгсөн байна. Энэ нь өмнөх ИТХ-ын сонгуулийн ирцээс 4.8%-аар өссөн үзүүлэлт юм⁷.

⁷ С.Болдсайхан. Улс төрийн оролцоо гэж юу вэ, бид ямар түвшинд байна вэ? <https://ikon.mn/opinion/249k> Нийтлэсэн 2021 оны 2 сарын 2.

Монголын улс төрд сүүлийн 10 гаруй жилд захиалгат буюу аль нэг нам хүчний даалгавраар, төлбөрийн нөхцөлтэйгөөр жагсаал цуглаан өрнөх нь хэвийн үзэгдэл болсон нь нууц биш. Харин 2021 оны 1-р сард ковидын хөл хорионы хатуу арга хэмжээнээс болж иргэн хүн хохирч буй мэдээнд дургүйцсэн залуучууд Сүхбаатарын талбайд гарч ирж жагссанаар Засгийн газар огцорсон, 2022 оны 4-р сард үнийг өсөлт, эрх баригчдын бодлогыг эсэргүүцсэн залуучууд суулт зарлаж, эрх баригчдад шаардлага хүргүүлснээр Засгийн газрын тэргүүн биечлэн гарч ирж тайлбар хийсэн нь Монголын улс төрд шинэлэг үзэгдэл болсон гэж хэлж болно. Хэдийгээр эдгээр жагсаал цуглааныг захиалгаар өдүүлсэн, эрх барих хүчин улс төрийн акци зохион байгуулсан гэх хардалт сэжиг байсан ч уг үйл явдалд оролцсон олон залуучууд чин сэтгэлээсээ оролцож, дуу хоолойгоо илэрхийлсэн органик хөдөлгөөн байсан гэж судлаачийн хувьд үзэж байна.

- Улс төрийн нам, иргэний нийгмийн эрх зүйн орчин дахь өөрчлөлт

Олон жил яригдсан улс төрийн намын санхүүжилтийн тухай хуулийн төсөл УИХ-аар идэвхтэй хэлэлцэгдэж эхлэв. Уг хууль батлагдвал Монголын улс төрийн ардчилсан тогтолцоонд томоохон дэвшил болох бөгөөд дамаа иргэний нийгмийн төлөвшилд ч чухал нөлөө үзүүлэх юм.

Тэрчлэн 2021 онд “Хүний эрх хамгаалагчийн эрх зүйн байдлын тухай” хууль батлагдаж, “Шүгэл үлээгчийн эрх зүйн байдлын тухай хуулийн төсөл”-ийг УИХ-д өргөн барьсан явдал иргэний нийгмийн эрх зүйн орчинд томоохон өөрчлөлтийг авчирсан үйл явдал гэж тооцож байна.

2019 онд батлагдсан Татварын багц хуулийн шинэчлэлээр ТББ, ашгийн бус хуулийн этгээд ААН үйл ажиллагаа эрхлэх боломжийг нээж, үйл ажиллагаанаас олсон орлогыг нийтэд тустай үйлсэд зарцуулах бололцоог нээв. 1997 онд батлагдсан ТББ-ын тухай хууль болон эрх зүйн зохицуулалтыг цаг үеийн шалтгаанаар шинэчлэх, нарийвчлах шаардлага тулгарч, Холбоо, сангийн эрх зүйн байдлын хуулийн төслийг санаачилж өдгөө нийгмийн хэлэлцүүлэг идэвхтэй өрнөж байна.

- Нийгмийн сүлжээ, иргэний сэтгүүлзүйд суурилсан иргэний нийгэм

Иргэний нийгэм хэмээхийг өөрсдийнхөө төлөө өөрөө зохион байгуулалтад орж өөрсдийн эрх ашгийг хамгаалж, аяндаа цэгцэрдэг нийгмийн институци гэж үзвэл сүүлийн жилүүдэд нийгмийн сүлжээ буюу мэдээлэл технологийг ашиглан Монголын иргэний нийгэм дан ганц улс төрийн сэдэв гэлтгүй нийгмийн сайн сайхан байдалд чиглэсэн тал бүрийн асуудлаар шүүмжлэл хэлэлцүүлэг өрнүүлж, бодит ажил хэрэг болгох үйл явж өргөн хүрээнд явагдаж байна.

Хот суурин газар иргэдийн хувьд ИТХ, иргэний танхим, төрийн захиргааны байгууллагын хөшүүн хойрго байдлыг алгасан өдөр тутам гарч буй иргэний ая тухтай амьдрах орчин, аюулгүй байдлыг хамгаалахтай холбоотой асуудлыг нийгмийн сүлжээг ашиглан шуурхай шийдвэрлэдэг суваг үндсэндээ бүрэлдэн тогтжээ. Нийгмийн сүлжээг ашиглан нийгмийн хэв журам, хууль дүрмийг зөрчсөн үйлдлийг буруутгах, арга хэмжээ авахыг шаардах, нийгмийн сайн сайхан байдалд хувь нэмрээ оруулсан хүмүүсийг урамшуулан дэмжих зэрэг байдлаар нийгмийн аяндаа цэгцрэх байдалд шууд нөлөө үзүүлэх болжээ. Улмаар улс төрчид, төрийн захиргааны байгууллагын хүнд суртал, авилгын асуудлаар газар дээр нь шууд сурвалжлан мэдээлж, иргэдийн анхаарлыг хандуулдаг “лайвчин” гэх бараг мэргэжил үүсчээ.

Нийгмийн сүлжээ, чөлөөт хэвлэл мэдээллийг дан ганц иргэний нийгэм үр дүнтэй ашиглаж байгаа гэж хэлэх нь өрөөсгөл юм. Зарим нөхцөлд төр засгийн байгууллага ч улс төр-бизнесийн бүлэглэл, хувь улс төрчдийн авилгажсан үйлдлийг зогсоох, шахалтад оруулахад иргэний сэтгүүл зүйг гаргууд ашиглаж болдгийг ЖДҮ, “Хөгжлийн банкны хэрэг”-ээс харж болно. (Эргэн сануулахад, ЖДҮ болон Хөгжлийн банкнаас эрх мэдлээ ашиглан их хэмжээний зээл авсан ч эргэн төлөхгүй байсан олон

томчуудыг хэвлэл болон цахим сүлжээний дайралтаар шахамдуулан богино хугацаанд төлүүлэх акцийг зохион байгуулсан билээ.)

Монголын иргэний нийгэмд сүүлийн жилүүдэд тулгарч буй сорилт бэрхшээл ба боломж

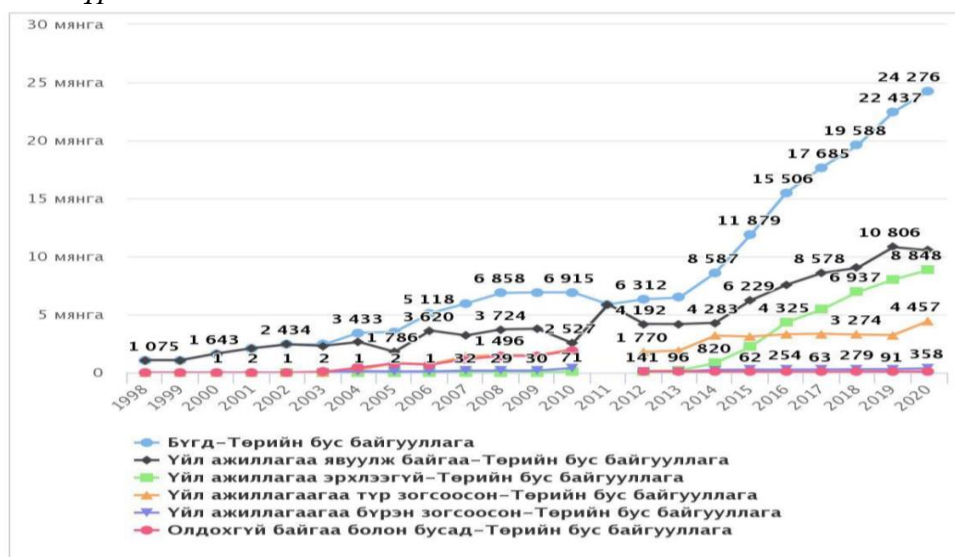
Ардчилсан шилжилтийн 30 гаруй жилийн хугацаанд Монгол дахь иргэний нийгмийн хөгжил олон сорилт бэрхшээлийг туулж өдгөө монголын нийгэм, улс төр, ахуй соёлын онцлогт тохирсон байдлаар өөрийн гэсэн өвөрмөц төрхийг олж, хөгжин төлөвшиж байна. Тэртээ 1992 онд Монголчууд ардчилсан Үндсэн хуулиндаа тавьсан “Хүмүүнлэг, иргэний ардчилсан нийгмийг цогцлоон хөгжүүлэх” зорилго хэр биелэн хэрэгжсэнийг энэхүү богино өгүүлэлд цөөн үгээр илэрхийлэх боломжгүй билээ. Тэгэхийг ч зорьсонгүй. Харин эрхэм зорилгоо болгон тодорхойлсон иргэний нийгмийг цогцлоох үйл явцад тулгарч буй өнөө цагийн сорилт бэрхшээл хийгээд боломж нөөц юу байгааг ажиглалт, шинжилгээндээ үндэслэн зохиогчид дор тоочихыг хичээв.

Монголын иргэний нийгэмд тулгарч буй сорилт бэрхшээл

Дэлхийн иргэний нийгмийн байгууллагын холбооноос гаргасан 2021 оны тайлангаар Монголын иргэний нийгэм 2018 оны “хязгаарлагдмал” (obstructed) төлөвтэй харьцуулахад “хагас нээлттэй” (partowed)-д төлөв рүү ахьсан байна (CIVICUS, 2021)⁸. Ийнхүү шат ахихад “Хүний эрх хамгаалагчийн эрх зүйн байдлын тухай” хууль батлагдсан хийгээд Монголын хэвлэлийн эрх чөлөөт байдал голлон нөлөөлжээ.

- Иргэний нийгмийн байгууллагуудад санхүүжилтийн тогтвортой механизм дутмаг. 2021 оны эхний байдлаар Монголд ТББ-ын тоо 23 мянга гаруй ТББ бүртгэлтэй байгаа бөгөөд тэдгээрийн тал хүрэхгүй хувь нь үйл ажиллагаа явуулдаг аж.⁹

Бүртгэлтэй ТББ-ын тоо¹⁰

1997 онд ТББ-ын тухай батлагдсанаас хойшхи хугацаанд тэдгээрийн санхүүжилтийн ердөө 2 хүрэхгүй хувийг төрийн санхүүжилт бүрдүүлж иржээ.

⁸ Mongolia press release Mongolia is the only country upgraded in 2021 civic rights rankings, <https://findings2021.monitor.civicus.org/country-ratings/mongolia.html> 8 December, 2021.

⁹ Төрийн бус байгууллагууд: Бүртгэл ба тайлан. <http://eagle.mn/r/83496> 2021-02-16

¹⁰ Иргэний орон зайн төлөв байдал, түүнийг дэмжих эрх зүйн таатай орчны хэрэгцээ шаардлагыг тодорхойлох судалгаа (дэлгэрэнгүй тайлан). Иргэний нийгмийн консерциум. УБ., 2020. Х-12.

Хөгжингүй орнуудад төрийн санхүүжилт 48 хувьтай байхад, бусад оронд 22% хувь болж байна. ТББ-уудын 80 гаруй хувь нь гадны эх үүсвэрээр санхүүждэг бөгөөд үлдсэн хэсгийн санхүүжилтийн эх үүсвэр тодорхой бус байдаг тул нийгмийн ашиг сонирхлыг илэрхийлэх бус, ашгийн байгууллага болж хувирсан гэх шүүмжлэлийг дагуулсаар байна¹¹.

- Унаган байгаль, язгуур аж ахуйгаа хадгалах эрмэлзэлтэй малчид болон уул уурхайн хайгуул, олборлолттой холбоотой зөрчил хурцдах, гадаад дотоод сонирхогч талуудын оролцоогоор үндэсний эрх ашигт хохиролтой алхам руу түлхэх явдал нэг бус ажиглагдаж байна. Эрдэнэбүрэний УЦС байгуулах талбай, Дорнод дахь уран хайгуул, олборлолтын эсрэг орон нутгийн иргэдийн радикал үйлдэл. ТББ, иргэний дуу хоолой, ОУБ-ын нэрээр Монголын дотоод хэрэгт хошуу дүрэх явдал нэг бус гарч байна. Тухайлбал, “Хил хязгааргүй гол мөрөн” нэртэй ОУБ нэртэй хэдий ч хөрш залгаа орны халхавч байгууллагууд болон гадны тусгай байгууллагын санхүүжсэн гэж шүүхээс ял авсан "Монгол хүн Монгол хүндээ тусалъя" ТББ-ын тэргүүн Ч.Мөнхбаяр нарын үйл ажиллагааг үүнд дурьдаж болно.

- Нийгмийн сүлжээг ашиглан гадаад дотоод өдөөлт, турхиралтын улмаас нийгэм талцан хуваагдах эрсдэл учирч байна. Тухайлбал, Украйны дайнтай холбоотойгоор цахим талбарт тодорхой улс орны захиалгаар тролл бүлэг хуурамч мэдээллийг цацаж, тархи угаах оролдлого хийж байгаа нь нууц биш. Ерөнхий нарийн бичгийн дарга Антонио Гутерреш тун саяхан твиттер жиргээндээ: "Уур бухимдал, үзэн ядалтад суурилсан бизнес загвартай нийгмийн цахим сүлжээний талбарууд нь аливаа нийгэмд асар их хор хохирол учруулах боллоо. Үзэн ядсан үг хэллэг, худал мэдээлэл гаарлаа. Бидний өгөгдөл мэдээллийг зан үйлд нөлөөлөх зорилгоор зарж борлуулах болов. Үүнийг засах хууль, эрх зүйн шинэчлэл хэрэгтэй."¹² хэмээн халаглажээ. Цахим орчин дахь эзэнгүй, худал, төөрөлдүүлсэн мэдээллийг цэгцлэх зорилгоор парламентад нэг бус удаа хуулийн төсөл санаачилсан ч хүний эрх, хэвлэл мэдээллийн эрх чөлөөг хязгаарлахад хүргэнэ гэсэн олон нийтийн эсэргүүцлээс үүдэн өнөөг хүртэл батлагдаагүй юм.

- Хуучин социалист тогтолцооны үед байгуулагдсан олон нийтийн байгууллагууд шинэ нийгмийн нөхцөл шаардлагад тохирсон хэлбэрээр шинэчлэгдэн өөрчлөгдөж чадахгүй байна. Үйлдвэрчний эвлэл, Залуучуудын холбоо, Эмэгтэйчүүдийн холбоо, Ахмадын холбоо зэрэг коммунист нам төрийн үзэл суртлын гол талбар болж ирсэн байгууллагууд орчин цагийн нийгмийн эрэлт хэрэгцээнд нийцсэн хэв загвараар бус хуучин буурин дээрээс хоцрогдсон арга барилаараа үйл ажиллагаа явуулж ирлээ. Эдгээр байгууллагууд иргэний нийгмийн төлөвшилд ноцтой хохирол учруулаагүй нь үнэн хэдий ч иргэний нийгмийн байгууллагын орчин үеийн хэрэгцээнд зохицон нийцэж чадахгүй, олон нийтийн шүүмжлэлийн бай болсоор байна.

Монголын иргэний нийгмийн хөгжилд гарч буй боломж нөхцөл

- Сүүлийн жилүүдэд хэрэгжүүлж буй төрийн үйлчилгээг цахимжуулах бодлогын хүрээнд хуулийн этгээдийн бүртгэл, мэдээлэл цахим талбарт нээлттэй болсон төдийгүй бүртгэл, тайлагнал цахим хэлбэрт шилжсэн явдал нь иргэний байгууллагуудын үйл ажиллагааг маш хөнгөвчилж, амар хялбар болгосон. Мөн ТББ-иуд холбогдох хуулиар аж ахуйн эрхлэх боломж олгосон нь тэдгээрийн үйл ажиллагаандаа шаардлагатай санхүүжилтийг бүрдүүлэхэд чухал гарц гаргалгаа болж байна.

¹¹ Монгол дахь ардчилал, иргэний нийгмийн өнөөгийн байдлын нийгэм-улс төрийн судалгаа судалгааны үр дүн, бодлогын зөвлөмж. КАС, МУИС, 2020. Х-223.

¹² António Guterres @antonioguterres. 3:00am · 26 Sep 2022 · TweetDeck

- Нийгмийн хөгжил өөрчлөлттэй уялдан иргэний нийгмийн харилцаа ч нарийн төвөгтэй болж байна. Шинэ тутам бүрэлдэж буй харилцааг зохицуулах, эрх зүйн орчныг сайжруулах хэрэгцээ шаардлага ч тулгарах болов. 1997 оноос хойш иргэний нийгмийн байгууллагын харилцааг зохицуулж ирсэн гол эрхзүйн акт болох ТББ-ын тухай хуулинд нэмэлт өөрчлөлт оруулах, холбоо, сангийн харилцааг тусдаа хуулиар зохицуулах санал, санаачилгад холбогдох талууд идэвхтэй оролцож байна. Мөн Хүний эрх хамгаалагчийн эрх зүйн байдлын тухай хууль батлагдаж, Шүтэл үлээгчийн эрх зүйн байдлын тухай хуулийн төслийг хууль тогтоох байгууллагын хэлэлцүүлэгт орсон. Эдгээр хууль нь ойрын жилүүдэд иргэний нийгмийн шинэ тутам харилцааг хөгжүүлэх эрх зүйн суурь нөхцөл боломжийг олгоно хэмээн найдаж байна.

- Social enterprise буюу бизнес, эдийн засгийн хувьд ашигтай хэрнээ давхар нийгмийн сайн сайхан байдлыг дээшлүүлэхэд хувь нэмэр оруулдаг бизнесийн загварууд Монголд хөгжиж байна. Монголын уламжлалт буюу нүүдлийн мал аж ахуйд суурилсан бизнес, мэдээлэл технологи, финтех технологийн богино хугацаанд эзэмшсэн туршлагад тулгуурлан монголын залуучууд гарааны компаниуд олноор байгуулагдаж, дотоодын төдийгүй олон улсын зах зээлд бараа бүтээгдэхүүн, үйлчилгээгээ нийлүүлж амжилт олж байгаа нь цөөнгүй байна. Үүнд МАА-н түүхий эдэд суурилсан органик бүтээгдэхүүнээс (гоо сайхны бүтээгдэхүүн, хүнс, бөс бараа, загварын хувцас) аваад бичил санхүү, ажил хэргийн үйлчилгээний платформыг (санхүү зээлийн цахим апплейкшн, утасны дуудлагын үйлчилгээ, МТ-ийн аутсорсинг) гадны улс оронд нийлүүлж байгаа компаний жишээг дурьдаж болно. Үүнд шинэ тутам уг харилцаанд төрийн зүгээс бодлого, эрх зүйн зохицуулалт хийх шаардлага тавьж буйгаас өөр санхүү, менежментийн хүсэлт шаардлага бага бөгөөд цаашдаа Монголын иргэний нийгэм бэхжихэд маш том нөлөө үзүүлэх чиглэл гэж харж байна.

- Уламжлалт, институтсан иргэний нийгмийн байгууллагуудаас гадна өдгөө нийгмийн цахим сүлжээ, тоон технологит суурилсан албан бус иргэний нийгэм (зарим ном зохиолд үүнийг “шинэ” иргэний нийгэм хэмээн нэрийдэж байна)¹³ эрчимтэй хөгжиж байна. Институтжлагдаагүй иргэний нийгмийн идэвхтнүүд цахим орон зайг ашиглан нийгэмд тулгамдсан асуудалд идэвхтэй оролцож, иргэний нийгмийн өөрөө зохион байгуулагдан цэгцрэх үйлсэд хувь нэмрээ оруулахын зэрэгцээ төр засгийн бодлого, үйл ажиллагааг шүүмжлэх, хяналт тавих зэргээр зарим талаар Монголын улс төрд дутагдаж буй сөрөг хүчний үүргийг дангаараа шахуу гүйцэтгэж байгаа гэж хэлж болно. 2021 оны байдлаар Монголчуудын 80 гаруй хувь нь өндөр хурдны интернет холбогдсон бөгөөд нийт хүн амын 78.7% буюу 2.6 сая иргэн сошиал медиа буюу цахим мэдээллийн сүлжээг идэвхтэй ашиглаж байгаа гэсэн статистик байна¹⁴.

Дүгнэлт

Орчин үед иргэний нийгмийн талаарх тоон мэдээлэл, мэдээллийн хүртээмж сайжирч байгаа тул түүнийг хэмжих шалгуур үзүүлэлтүүд улам бүр нэмэгджээ. Гэхдээ иргэний нийгмийн талаарх онолын суурь үзэл баримтлалаас хазайхгүйгээр түүнийг хэмжих шалгуур үзүүлэлтүүдийг тодорхойлох нь чухал болохыг судлаачид дүгнэсэн байна. Тэрдундаа ардчиллын онол болон нийгэм, улс төрийн соёлын онол талаас авч үзэх нь зайлшгүй гэдгийг дурдаж байна.

Монгол дахь иргэний нийгмийн судалгаа шинжилгээ 1990-ээд оны дундаас эхэлжээ. Тэдгээр нь иргэний нийгмийг онол, философи, эрх зүйн үүднээс голчлон задлан шинжилсэн байна. Мөн иргэний нийгмийн тухай хөндсөн ном бүтээлд иргэний

¹³ Civil Society in Central and Eastern Europe: Challenges and Opportunities. Edited by Peter Vador, Nicole Traxler, Reinhard Millner, and Michael Meyer. ERSTE Foundation, 2017.

¹⁴ Монголын харилцаа холбооны салбарын онцлох 5 үзүүлэлт. <https://posted.mn/c/levelup-communication-data> 5/25/2021

нийгмийн хөгжлийг үечлэн хувааж судалсан нь тун маруухан аж. Иймд Монгол дахь иргэний нийгмийн хөгжлийг хууль эрх зүйн шинэчлэл, ардчилсан шилжилтийн үе дэх улс төрийн соёлын өөрчлөлт, улс төрийн тогтолцоо ялангуяа сонгууль, улс төрийн намуудын төлөвшилд гарч буй чиг хандлага, иргэдийн улс төрийн оролцооны арга барил, иргэний нийгэм дэх эдийн засгийн хөшүүрэг зэрэг хүчин зүйлсэд үндэслэн дараах үе шатад хуваав.

- 1989-1992. Улс төр-иргэний хөдөлгөөн бүрэлдэх үе шат
- 1992-1997. Иргэний эрүүл нийгэм бүрдүүлэх хүчин чармайлт
- 1998-2006. Иргэний нийгмийн улс төржсөн идэвхжилт
- 2007-2012. Иргэний нийгэм дэх төрийн оролцоо өссөн нь
- 2013-2019. Улс төржсөн ба дайжсан иргэний нийгмийн хуваагдал
- 2020 оноос хойш. Үндсэн хуулийн өөрчлөлтийн дараах иргэний нийгэм.

Ардчилсан шилжилтийн 30 гаруй жилийн хугацаанд Монгол дахь иргэний нийгмийн хөгжил олон сорилт бэрхшээлийг туулж өдгөө монголын нийгэм, улс төр, ахуй соёлын онцлогт тусгасан өвөрмөц төрхийг олж, хөгжин төлөвшиж байна. 1992 онд ардчилсан Үндсэн хуулиндаа эрхэм зорилго болгон дэвшүүлсэн “иргэний нийгмийг цогцлоох” үйл явцад тулгарч буй өнөө цагийн сорилт бэрхшээл хийгээд боломж нөөцийг товч дурьдвал:

Сорилт бэрхшээлийн тухайд:

- Иргэний нийгмийн байгууллагуудад санхүүжилтийн тогтвортой механизм дутмаг. 1997 онд ТББ-ын тухай хууль батлагдсанаас хойшхи хугацаанд тэдгээрийн санхүүжилтийн ердөө 2 хүрэхгүй хувийг төрийн санхүүжилт бүрдүүлж иржээ. Хөгжингүй орнуудад төрийн санхүүжилт 48 хувьтай байхад, бусад оронд 22% хувь болж байна.

- Нийгэм-эдийн засгийн хэвшил, соёл ахуйн эрс өөрчлөлтөөс шалтгаалан иргэний нийгэм болон ашгийн төлөө байгууллагуудын хооронд зөрчил сөргөлдөөн гарч байна. Тухайлбал, унаган байгаль, язгуур аж ахуйгаа хадгалах эрмэлзэлтэй малчид болон уул уурхайн хайгуул, олборлолттой холбоотой зөрчил хурцдах, гадаад дотоод сонирхогч талуудын оролцоогоор үндэсний эрх ашигт хохиролтой алхам руу түлхэх явдал нэг бус ажиглагдаж байна.

- Нийгмийн сүлжээг ашиглан гадаад дотоод өдөөлт, турхиралтын улмаас нийгэм талцан хуваагдах үзэгдлүүд олширч байна.

- Хуучин социалист тогтолцооны үед байгуулагдсан олон нийтийн байгууллагууд шинэ нийгмийн нөхцөл шаардлагад тохирсон хэлбэрээр шинэчлэгдэн өөрчлөгдөж чадахгүй байна. Үйлдвэрчний эвлэл, Залуучуудын холбоо, Эмэгтэйчүүдийн холбоо, Ахмадын холбоо зэрэг коммунист нам төрийн үзэл суртлын гол талбар болж ирсэн байгууллагууд орчин цагийн нийгмийн эрэлт хэрэгцээнд нийцсэн хэв загвараар бус хуучин буурин дээрээ хоцрогдсон арга барилаар үйл ажиллагаагаа явуулж ирлээ.

Боломж нөхцөлийн тухайд:

- Сүүлийн жилүүдэд хэрэгжүүлж буй төрийн үйлчилгээг цахимжуулах бодлогын хүрээнд төрийн бүртгэл, тайлагнал цахим хэлбэрт шилжсэн явдал нь иргэний байгууллагуудын үйл ажиллагааг хөнгөвчилж, амар хялбар болгосон.

- Нийгмийн хөгжил өөрчлөлттэй уялдан иргэний нийгмийн шинэ тутам харилцааг зохицуулах, эрх зүйн орчныг сайжруулах чиглэлээр цөөнгүй алхам хийгдэв. Хүний эрх хамгаалагчийн эрх зүйн байдлын тухай хууль батлагдаж, Шүгэл үлээгчийн эрх зүйн байдлын тухай хуулийн төслийг хууль тогтоох байгууллагын хэлэлцүүлэгт орсон.

- “Social enterprise” буюу бизнес, эдийн засгийн хувьд ашигтай хэрнээ давхар нийгмийн сайн сайхан байдлыг дээшлүүлэхэд хувь нэмэр оруулдаг бизнесийн загвар Монголд хөгжиж байна. Монголын уламжлалт буюу нүүдлийн мал аж ахуйд суурилсан

бизнес, мэдээлэл технологи, финтех технологийн богино хугацаанд эзэмшсэн туршлагад тулгуурлан монголын залуучууд гарааны компаниуд олноор байгуулагдаж, дотоодын төдийгүй олон улсын зах зээлд бараа бүтээгдэхүүн, үйлчилгээгээ нийлүүлж амжилт олж байгаа нь цөөнгүй байна.

- Уламжлалт, институтжсан иргэний нийгмийн байгууллагуудаас гадна өдгөө нийгмийн цахим сүлжээ, тоон технологид суурилсан албан бус иргэний нийгэм эрчимтэй хөгжиж байна. Институтжлагдаагүй иргэний нийгмийн идэвхтнүүд цахим орон зайг ашиглан нийгэмд тулгамдсан асуудалд идэвхтэй оролцож, иргэний нийгмийн өөрөө зохион байгуулагдан цэгцрэх үйлсэд хувь нэмрээ оруулахын зэрэгцээ төр засгийн бодлого, үйл ажиллагааг шүүмжлэх, хяналт тавих зэргээр зарим талаар Монголын улс төрд дутагдаж буй сөрөг хүчний үүргийг гүйцэтгэж байгаа гэж хэлж болно.

Abstract:

This article aims to describe and define the developmental phases of Mongolia's civil society during the last 30 years periodically. This study examined the challenges the civil society has encountered and overcome in the unique social and cultural context of post-communist Mongolia during those 30 years of parallel transition to democratization and market economy. It investigated what opportunities and situations for creating citizens with Mongol identity have been produced by the external factors such as democratic reform, market economy, legal changes, sudden boom and decline of mining sector, and traditional life and culture.

Keywords: Non-governmental organizations, political movement, institutional reform, post-communist society, legal institutionalization, civic participation